

Ruimtelijk Plan Landgoed Zonnestraal

Op weg naar Unesco-Werelderfgoed

november 2014

Ruimtelijk Plan Landgoed Zonnestraal

Op weg naar Unesco-Werelderfgoed

Bureau Peter de Ruyter, landschapsarchitectuur

3

Haarlem, november 2014

‘Voor Duiker was de maatschappij volop in ontwikkeling en hij accepteerde de gevolgen daarvan in zijn architectuur’

(uit: Sanatorium Zonnestraal, geschiedenis en restauratie van een modern monument, 2010)

Inhoud

Inleiding	7
Historische analyse Landgoed Zonnestraal in omgeving	8-19
Huidige ontwikkeling	20-23
Hoofdzaken en kansen	24-29
Ruimtelijk plan op hoofdlijnen	30-39
Beelden uitvoering	40-55
Bronnen	56
Colofon	57

Inleiding

Voor u ligt het Ruimtelijk Plan voor Landgoed Zonnestraal en omgeving. Het doel van het Ruimtelijk Plan is om op een frisse en visionaire manier, met kennis van het verleden naar de ruimtelijke problematiek en toekomstige ontwikkelingen op het landgoed te kijken. Het Ruimtelijk Plan is een ambitiedocument. De uitdaging is om een goede balans te vinden tussen de rijkdom van het verleden en de opgaven voor de toekomst. In dat licht is recentelijk namens Nederland het voormalige sanatoriumcomplex Zonnestraal gekandideerd voor plaatsing op de Werelderfgoedlijst van Unesco. Het complex Zonnestraal met hoofgebouw, paviljoens en bijgebouwen, ontworpen in de jaren '20 door de architect Duiker, is een bijzonder waardevolle site. Een site waar culturele, sociale en natuurlijke waarden in balans zijn. Niet voor niets valt een groot deel van Landgoed Zonnestraal niet alleen onder de Monumentenwet, maar ook onder de Natuurbeschermingswet. Voor Duiker was het bebouwde en onbebouwde onlosmakelijk met elkaar verbonden. Een aangepaste inrichting van het landschap, in de geest van Duiker kan in die zin een belangrijke bijdrage leveren aan daadwerkelijke plaatsing op de Werelderfgoedlijst.

Door de mogelijke toekomstige rol van het Goois Natuurreservaat als beheerder van het onbebouwde terrein op Zonnestraal is er een gezamenlijke behoefte ontstaan om het landgoed in breder perspectief te bekijken. Wat is de ruimtelijke, recreatieve en ecologische samenhang met de omgeving? En vooral, wat zijn de kansen om die onderlinge relaties te verbeteren?

De onderhoudslast van het Duiker-ensemble is alleen te bekostigen door de opbrengsten uit de exploitatie van enkele nieuwe gebouwen op het landgoed. Het betreft het wooncomplex Het Resort, dat reeds gerealiseerd is en het nieuw te bouwen Behandelgebouw. Op termijn zal de geriatrische instelling Zonnehoeve vervangen kunnen worden. Tenslotte is de alsmaar toenemende parkeerdruk op het landgoed een punt van aandacht. Het huidige landgoed als centrum voor zorg en gezondheid en congresfaciliteit trekt nu eenmaal veel bezoekers per auto. Vanuit landschappelijk oogpunt ligt hier een wezenlijk dilemma. Hoe kunnen we het groene en natuurlijke karakter van Zonnestraal behouden en ontwikkelen en tegelijkertijd een rendabel gebruik van het landgoed faciliteren, waarbij de klant centraal staat?

Om op bovenstaande vragen goede antwoorden te kunnen formuleren is een aantal stappen gezet. Na uitgebreid terreinbezoek is er een diepgaande historische analyse gemaakt, gebaseerd op eerder onderzoek en aanvullende informatie van de gemeente Hilversum. Via een eerste houtskoolschets zijn de ideeën voor het Ruimtelijk Plan gepresenteerd. Via een aantal workshops en bilaterale overleggen met GNR is het Ruimtelijke Plan vervolgens aangescherpt en afgerond. Het plan is vervolgens gepresenteerd en enkele malen besproken in de Stuurgroep met daarin ook vertegenwoordigers van gemeente en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De beoogde looptijd van het Ruimtelijk Plan is dertig jaar. De hoofdstukindeling van het Ruimtelijk plan volgt in hoofdlijnen de fases in het ontwerpproces.

Eind 2013 is gestart met de uitvoering van het Ruimtelijk Plan. De oorspronkelijke landschappelijke compositie rondom Sanatorium Zonnestraal is hersteld, de tuinen rondom Villa Pampahoeve zijn opnieuw ingericht en de ruimtelijke, recreatieve en ecologische verbindingen van Landgoed Zonnestraal in zijn omgeving zijn anno 2014 al sterk verbeterd.

Ir Peter de Ruyter, landschapsarchitect

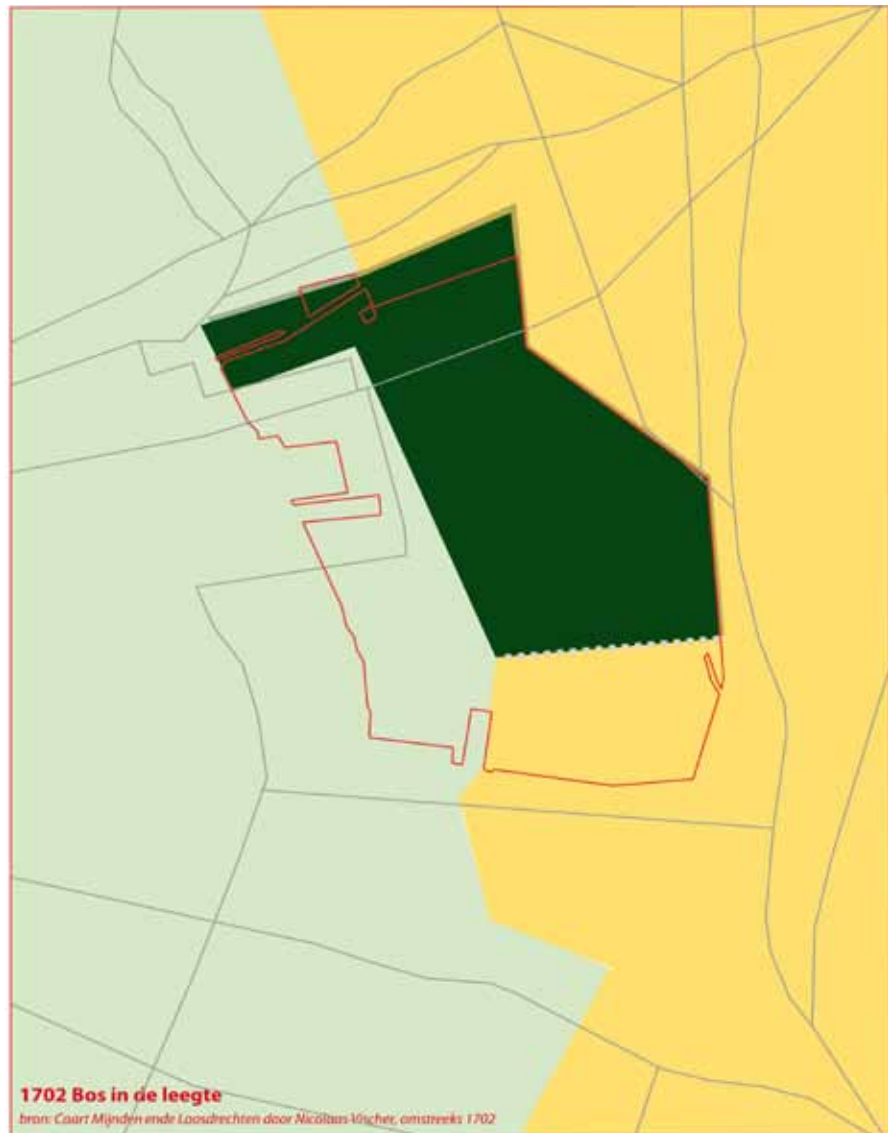
Haarlem, november 2014

Historische analyse Landgoed Zonnestraal in omgeving

8

In een zestal stappen is de ontwikkeling van Landgoed Zonnestraal in zijn omgeving te duiden. Per stap is op basis van beschikbaar kaartmateriaal en geschreven bronnen een cartografische abstractie gemaakt van het landgoed in zijn omgeving. Vanaf 1930 zijn er ook prachtige luchtfoto's beschikbaar die op eenduidige wijze het verhaal van het landgoed in zijn omgeving vertellen. Op de kaarten is ter vergelijking met een rode lijn de huidige begrenzing van Landgoed Zonnestraal (eigendomsgrens) aangegeven.

Caart Mijnden ende Loosdrechten door Nicolaas Vischer, omstreeks 1702

1702 Bos in de leegte

9

De eerste beschikbare kaart van het latere Landgoed Zonnestraal stamt uit het begin van de 18e eeuw. Op de kaart is een 'boseiland' te zien. Te midden van woeste heidegronden (stuifduinen) ten zuidoosten en 'onlanden en moerassighe plaetsen' ten westen van het gebied is in 1683 door Eduard Emtinck productiebos (eiken) ingeplant. Opvallend is het St. Annapad dat een vroege verbinding vormt tussen Hilversum en Loosdrecht. Een ander opvallend element is een wal met greppel ten zuiden en deels ten oosten van het bosgebied. Dit is van oorsprong een ontginningsgreppel die naar alle waarschijnlijkheid ook als veekering en zandvang heeft gefunctioneerd. Op de oude kaart is ook fraai het stelsel van driften vanuit het centrum van Hilversum richting de omringende heide te zien. De driften waren in feite 'schaapssporen' die tweemaal daags gebruikt werden om de schapen naar en van de heide te brengen.

Doorwerking in de tijd

Tot op de dag van vandaag is de grondwal en ook het St. Annapad nog herkenbaar aanwezig op het landgoed. De Bosdrift ten oosten van Zonnestraal is in de huidige situatie een belangrijk voet- en fietspad vanuit het centrum van Hilversum naar het omringende landschap.

Kaart Kadaster sectie H, 1827 en Topografische kaart 1873, kaartnummer 406

1873 Bosbouw en kerkelanden, het Loosdrechtse Bos

In 1797 vindt een vrijwel totale kap van het bosgebied plaats en een herplant met eikenhakhout, dennen, sparren en beuken op een groter areaal. De herplant in het kader van bosbouw vindt plaats in compartimenten, opgedeeld door paden (brandgangen) en lanen, waardoor een ruitvormig wegen en padenpatroon zichtbaar wordt. In 1802 vindt de eerste bebouwing plaats in het plangebied, toen Loosdrechtse Bos genoemd, in de vorm van de 'bouwmanswoning'. De weg langs de woning is de Bosweg en vormt de doorgaande weg tussen Hilversum en Utrecht. Op de kadasterkaart uit 1827 is op fraaie wijze de verkaveling van de zogenaamde 'vulling- of kerkelanden' te zien. De kerkelanden worden gebruikt als bouw- en weiland en hebben een smalle, lang-gerekte verkaveling met behulp van sloten.

Doorwerking in de tijd

De configuratie van wegen, paden en lanen uit de 19e eeuw is in de huidige situatie nog goed herkenbaar. Ook de afwijkende verkaveling van de Kerkelanden is op hoofdlijnen nog herkenbaar.

Bestandskaart van de Nederlandse Heidemaatschappij, 1919

1919 Romantiek, landgoed Pampahoeve

Met de aankoop van het bosgebied door Frederik Smidt in 1911 komt Zonnestraal in een volgende fase terecht. De bosbouw-kundige ratio wordt verlaten en maakt plaats voor de vloeiende vormtaal van de Engelse landschapsstijl. De nieuwe eigenaar bouwt een villa, de Pampahoeve in de rand van het bos aan de westzijde van het terrein. De Pampahoeve wordt omringd door gazons, groepen rododendrons en kronkelige lanen en paden die een reeks van 'bosjuwelen' aaneenrijgen. De bosjuwelen of follies bestaan onder andere uit een piramide, een droge vijver en het halmenveld.

Doorwerking in de tijd

In de huidige situatie is van de bosjuwelen weinig meer over. Met enige moeite is de piramide nog herkenbaar. Ook in de directe omgeving van de Pampahoeve is veel van de oorspronkelijke aanleg verdwenen.

Plankaart nazorgkolonie 'Zonnestraal', ca 1931 en luchtfoto's gemeente Hilversum en Spaarnestad fotoarchief

1931 Sanatorium Zonnestraal

De fraaie bestandskaart in aquarel van de Nederlandse Heidemaatschappij uit 1919 weerspiegelt de situatie die de initiatiefnemer van sanatorium Zonnestraal, Jan van Zutphen, aantrof bij de aankoop van het landgoed in 1919. Delen van de Kerkelanden werden kort daarna door de Diamantbewerker Koperen Stelenfonds (KSF) 'Nieuw Levenskracht' aangekocht van de Kerkenraad van Naarden en toegevoegd aan het landgoed. Het totale landgoed wordt vanaf nu Zonnestraal genoemd.

In afwachting van de mogelijkheid om met de bouw van het sanatorium te beginnen wordt er geïnvesteerd in het landgoed. Zo worden ten zuiden van de wal met greppel uit de 18e eeuw grote hoeveelheden dennen en sparren geplant. Daarmee raakt het stuifduinlandschap Zonneheide deels begroeid. Tegelijkertijd krijgen de plannen voor het sanatorium vaste vorm. De architect Duiker positioneert het ensemble van sanatoriumgebouwen uiteindelijk aan de zuidzijde van het landgoed. Eén van de paviljoens, het Dresselhuijzpaviljoen ligt met zijn haakse vleugel precies in het verlengde van de grondwal uit de 18e eeuw en wordt daarmee verankerd in het historische landschap. Vanaf 1927 wordt er daadwerkelijk gebouwd en op 5 juni 1928 wordt het hoofdgebouw feestelijk geopend. Het Dresselhuijzpaviljoen wordt in 1931 opgeleverd. Vanuit het hoofdgebouw en de paviljoens

luchtfoto 1931 (bron Aerocarto, gemeente Hilversum)

is er zicht op de relatieve openheid van de zuidelijk gelegen Zonneheide. Het oude landgoedbos dient als rugdekking ten noorden van het ensemble. Op de luchtfoto's die in deze periode voor het eerst beschikbaar zijn is prachtig te zien hoe het ensemble van Duiker is gepositioneerd in zijn omgeving. Opvallend is het padenstelsel in de vorm van een 'spinnenweb' ten zuiden van het ensemble in het stuifduinengebied. De paden dienden als 'uitloop' ten opzichte van de paviljoens en boden beweging en herstel voor de patiënten. Op de luchtfoto's zijn eveneens de verschillende 'bijgebouwen' van het sanatoriumcomplex te zien. Het gaat om het Koepeltje (dienstbodenhuis) en om de werkplaatsen ten oosten van de entreelaan. Het theehuis ten zuiden van de Zonneheide aan de Bosdrift, ook naar ontwerp van Duiker, is net niet te zien.

Doorwerking in de tijd

In de huidige situatie is de ruimtelijke situering van het ensemble van Duiker in feite omgedraaid. De oorspronkelijk grotendeels open Zonneheide is door natuurlijke successie volledig begroeid geraakt. Ten noorden van het ensemble is juist openheid ontstaan door de kap van bomen na de tweede wereldoorlog ten behoeve van tijdelijke barakken.

Topografische kaart, ca 1950 en Structuurplan voor Zonnestraal, landgoed voor zorg en gezondheid, 1995

1954 Amorf conglomeraat

Na de tweede wereldoorlog ontstaat er de mogelijkheid de ziekte tuberculose met penicilline te bestrijden. Hierdoor verandert geleidelijk de functie van sanatorium Zonnestraal. In 1957 wordt Zonnestraal officieel erkend als Algemeen Ziekenhuis Zonnestraal en in 1969 wordt de sanatoriumfunctie definitief afgestoten. In de tussentijd wordt er behoorlijk bijgebouwd op het landgoed. Allerlei barakken en noodvoorzieningen voor het ziekenhuis verschijnen, met name in het gebied ten noorden van het hoofdgebouw. Het oorspronkelijke bosgebied wordt daarvoor grotendeels gekapt. Op de luchtfoto uit 1954 is dit goed te zien. Op de foto is een chaotische situatie zichtbaar, een amorf conglomeraat van allerlei gebouwen die aan- en achterelkaar gebouwd zijn. Het landgoed is een bedrijventerrein voor zorg geworden.

In 1988 wordt Zonnehoeve gebouwd. Zonnehoeve is een psychogeriatrische instelling gehuisvest in het hart van het landgoed. De lanenstructuur uit de 19e eeuw wordt door de situering rigoureus doorbroken. Door al deze ontwikkelingen verdwijnt de heldere opbouw van het landgoed en daarmee de herkenbaarheid en oriëntatie voor de bezoeker.

luchtfoto 1954 (bron: Aerocarto , gemeente Hilversum)

Wat tevens opvalt in deze periode is de stedelijke ontwikkeling rondom het landgoed. Zowel aan de kant van Hilversum als Loosdrecht is in de wederopbouwperiode fors gebouwd. Grote nieuwe woonwijken ontstaan aan de randen van de stedelijke agglomeraties op relatief korte afstand van Zonnestraal.

Doorwerking in de tijd

Tot in de huidige tijd laat de ongebreidelde bouw van na de tweede wereldoorlog zich voelen. Deels doordat de gebouwen nog aanwezig zijn, deels doordat ze zijn weggehaald en als open plekken hun sporen hebben achtergelaten. Ook de bijbehorende verstening van het landgoed met asfaltvlakken voor parkeren en distributie draagt bij aan het rommelige en onsamenhangende karakter van het landgoed.

Door de stedenbouwkundige ontwikkeling in de directe omgeving heeft het landgoed niet alleen een veranderde context gekregen, maar geleidelijk ook een andere betekenis. Het landgoed en omringend natuurgebied wordt meer en meer een recreatief uitloophoud voor de bewoners van het Gooi.

Topografische kaart en luchtfoto Goois Natuurreservaat, 2010

16 2011 Voordracht Werelderfgoed Unesco

Na jarenlange voorbereiding door de samenwerkende architectenbureaus Hubert-Jan Henket architecten en Wessel de Jonge architecten kunnen in 2001 de restauratiewerkzaamheden beginnen. Door de gevolgen van de tand des tijds was restauratie dringend noodzakelijk. De restauratie van het hoofdgebouw wordt begeleid door Wessel de Jonge architecten. Al in 1995 is door studenten Bouwkunde uit Delft het dienstbodenhuis De Koepel reeds gerestaureerd. In 2003 wordt de restauratie van het hoofdgebouw voltooid. Het prachtige resultaat zet aan tot restauratie van het casco van het sterk vervallen Dresselhuispaviljoen. In 2008 wordt de casco-restauratie afgerond. Om mede de restauraties te kunnen financieren wordt op de plaats van de voormalige boomgaard van het sanatorium een 'resort' gebouwd. De 56 zorgappartementen naar ontwerp van Hubert Jan Henket architecten worden landschappelijk zo zorgvuldig mogelijk ingepast.

In de tussentijd wordt een tweetal plannen gemaakt waarin het landschap centraal staat. De structuurvisie uit 1995 is met name gericht op de landschappelijke inpassing van nieuwbouw, waarbij de centrale Bosweg nadrukkelijk als entree- en verdeelroute wordt gezien. Het landschapsplan uit 2005 benadrukt met name de ecologische waarden van het landgoed in relatie tot zijn omgeving (in 1997 zijn grote delen van Landgoed Zonnestraal tot beschermd natuurmonument in het kader van de Natuurbeschermingswet verklaard als onderdeel van het beschermd natuurmonument Hoorneboegse heide). Door de ligging van het landgoed op de overgang van zand naar veen, van hoog naar laag, van droog naar nat is er op en rond het landgoed sprake van een grote

kaartbeeld EHS (bron: GNR)

kaartbeeld Natuurbeschermingswet (bron: GNR)

soortenrijkdom. Uit onderzoek uit de jaren '90 blijkt dat er onder andere vele soorten vleermuizen voorkomen op het landgoed en dat de das in de omgeving van Zonnestraal zijn meest westelijke territorium in Nederland heeft. De ecologische status van het landgoed wordt vergroot doordat vanaf 2010 Zonnestraal onderdeel is geworden van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Tevens is sinds 2007 Landgoed Zonnestraal onderdeel van het Nationaal Landschap Groene Hart.

Mede dankzij de zorgvuldige restauratie van het hoofdgebouw wordt in 2011 het Zonnestraalcomplex definitief voorgedragen voor de Voorlopige Lijst Werelderfgoed Koninkrijk der Nederlanden. Zonnestraal is daarmee één van de elf Nederlandse erfgoederen van uitzonderlijke universele waarde die worden voorgedragen.

'Een Nederlandse plaats op de Werelderfgoedlijst betekent veel. Het is een wereldwijde erkenning van de culturele en natuurlijke waarde van een gebouw, plaats of gebied. Werelderfgoed vertelt de wereld het verhaal van de Nederlandse geschiedenis en het verhaal van Nederland in de wereldgeschiedenis. Het is ook een bekroning op een jarenlang zorgvuldig beheer van het erfgoed door bewoners, bestuurders en gebruikers. Werelderfgoed vergroot de bekendheid en versterkt de toeristische aantrekkingskracht. Werelderfgoed maakt trots', aldus de brief van de staatssecretarissen Zijlstra en Bleker aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal d.d. 4 april 2011. Op dit moment staan al negen erfgoederen uit Nederland en Curaçao op de Werelderfgoedlijst. De commissie Herziening Voorlopige Lijst werelderfgoed heeft bij haar selectie veel aandacht besteed aan de criteria uitzonderlijke universele waarde en aan draagvlak en draagkracht voor instandhouding van het erfgoed. De commissie heeft specifiek gekeken naar natuurlijk erfgoed en naar mixed sites (erfgoederen met zowel culturele en natuurlijke waarden). Sanatorium Zonnestraal, als mixed site, zal in de komende vijftien jaar worden genomineerd als volgende stap in de procedure.

Doorwerking in de tijd

Zowel de structuurvisie 1995 als het landschapsplan 2005 hebben om allerlei redenen tot weinig daadwerkelijke veranderingen geleid in het onbebouwd gebied. Het landschappelijke en ecologische beheer op het landgoed wordt beperkt tot het hoogst noodzakelijke. Er ontbreekt een gericht beheer op basis van de landschappelijke en ecologische waarden.

luchtfoto 1931 (bron Aerocarto, gemeente Hilversum)

het hoofdgebouw vanuit het oosten, 1928 - 1929

Conclusie historische analyse

Uit de verschillende tijdslagen zijn nog volop waardevolle elementen en structuurlijnen herkenbaar. Tevens is duidelijk dat na de tweede wereldoorlog een enorme nivellering van de ruimtelijke kwaliteit heeft plaatsgevonden op het landgoed. De oorspronkelijke verschillen tussen de verschillende landgoeddelen zijn vervaagd. Er vindt onvoldoende gericht beheer plaats. Verstening heeft plaatsgevonden in de vorm van asfalt en beton en ongebreidelde (tijdelijke) bouw.

De essentie van het landgoed Zonnestraal is het Duikerensemble. Dit bestaat uit het hoofdgebouw, het Dresselhuijs- en het Termeulenpaviljoen, de werkplaats en de koepel. Voor de restauratie van het Duiker-ensemble is in de negentiger jaren het jaar 1931 als ijkpunt voor oorspronkelijkheid gekozen. In dat jaar was de oplevering van het Dresselhuijzpaviljoen een feit. Het Beraad heeft besloten het jaar 1931 eveneens als basis voor de hoofdopzet van het Ruimtelijk Plan te hanteren. Een conclusie is ook dat de ligging van het landgoed in zijn omgeving drastisch is veranderd. Het landgoed en zijn directe omgeving zijn meer en meer een recreatief uitloophet gebied geworden voor Loosdrecht en Hilversum. De betekenis van het landgoed verandert mee in de tijd.

Huidige ontwikkelingen

beeld boekomslag

20

Door de definitieve voordracht op de lijst van mogelijk Werelderfgoed staat Sanatorium Zonnestraal weer volop in de belangstelling. Niet in de laatste plaats ook door het verschijnen van het prachtige boek 'Sanatorium Zonnestraal, geschiedenis en restauratie van een modern monument' in december 2010. In het boek komt de complexe samenhang tussen de geschiedenis, erfgoedbehoud, nieuwbouw, regelgeving, uitvoering, beheer en exploitatie van gebouwen in hun omringende landschap uitgebreid naar voren. Op het congres dat werd georganiseerd ter gelegenheid van de boekpresentatie kwam nadrukkelijk naar voren dat het nu het momentum is om de langverwachte restauratie van het landschap ook daadwerkelijk ter hand te nemen.

Het momentum wordt mede gevoed door het feit dat Landgoed Zonnestraal van eigenaar is gewisseld. Sinds 2007 is Landgoed Zonnestraal bv, een 100% dochtermaatschappij van woningbouwcorporatie de Alliantie, de nieuwe eigenaar van het gehele complex. In het Beeraad wordt met het Goois Natuurreservaat (GNR) gesproken over het mogelijke beheer van het Landgoed in aansluiting op de omringende terreinen van GNR, zoals de Hoornboegse Heide.

Noordwestgevel

Zuidoostgevel

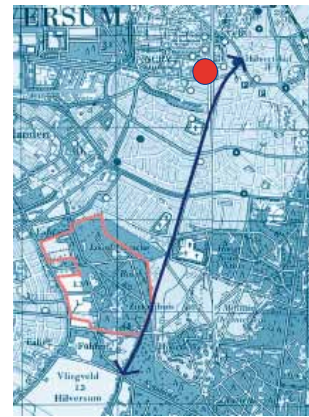
Beeld VO Behandelgebouw (bron: BiermanHenket - architecten)

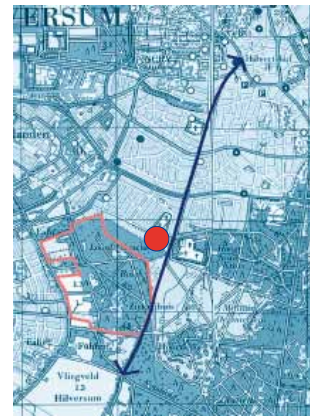
Huidige ontwikkelingen

Tussen de eigenaar landgoed Zonnestraal BV, de gemeente Hilversum en RCE (Rijksdienst Cultureel erfgoed) is een aantal afspraken gemaakt omtrent het oorspronkelijke ensemble:

- Het Dresselhuyspaviljoen is zoveel mogelijk teruggebracht in de oorspronkelijke toestand. Enkele doorgangen tussen de kamers zijn per verdieping toegestaan. Zodra een huurder zich meldt voor het Dresselhuyspaviljoen zal de interne restauratie worden afgemaakt. Andere functies dan zorg zijn binnen de grenzen bespreekbaar.
- Het hoofdgebouw is zoveel mogelijk teruggebracht in de oorspronkelijke toestand. Enkele wijzigingen zijn toegelaten. Functieverandering van specifieke ruimten is toelaatbaar, mits deze recht doen aan de oorspronkelijke bestemming.
- Het Termeulenpaviljoen wordt aan de buitenzijde zoveel mogelijk teruggebracht naar het oorspronkelijke beeld. Met het interieur kan pragmatisch worden omgegaan, mits dit geen invloed heeft op de externe beleving. Het is de intentie dat het Termeulenpaviljoen voor 2020 wordt gerestaureerd.
- De werkplaatsen zijn gerestaureerd en aangepast aan hedendaagse eisen. Functiewijziging is bespreekbaar. Er is de mogelijkheid om de vijfde werkplaats als nieuwbouw te realiseren, mits het van architectonisch hoge kwaliteit is.
- De Koepel is zoveel mogelijk teruggebracht in de oorspronkelijke toestand. Wijzigingen werden toegelaten.
- Als bijlage van het Ruimtelijk Plan Zonnestraal wordt op termijn het onderhoudsplan voor het ensemble opgenomen.

Op dit moment is er sprake van nieuwbouwplannen op Landgoed Zonnestraal. Bureau Bierman Henket architecten werkt aan een plan voor de bouw van een Behandelgebouw ten noorden van het ensemble van Duiker op de plaats van de voormalige keukens van Ziekenhuis Hilversum (direct ten zuiden van de 'bouwmanswoning').

De betekenis van de Bosdrift als radiaal van Hilversum (reeks beelden van centrum naar buitengebied).

Een punt van aandacht is de locatie Zonnehoeve. Zonnehoeve is een psychogeriatrische instelling gehuisvest in het hart van het landgoed uit de '80-er jaren. De locatie Zonnehoeve is samengesteld uit gebouwen van één of twee lagen, waardoor er sprake is van een relatief groot aantal m2 grondoppervlak en -gebruik. Door de huidige situering is er in het hart van het landgoed sprake van een onduidelijke routing en een gebrek aan herkenbaarheid en oriëntatie. Op langere termijn zou herbouw/transformatie op dezelfde locatie in aangepaste vorm met aandacht voor de historie en routing een grote impuls kunnen betekenen voor de ruimtelijke kwaliteit op het landgoed.

Zoals al uit de historische analyse naar voren kwam is de afgelopen decennia de groei van de bevolking in de directe omgeving van het landgoed fors geweest. Hilversum en Loosdrecht zijn met een reeks van woonwijken richting Zonnestraal 'gegroeid'. Dit betekent dat het tussenliggende gebied, maar ook het landgoed zelf steeds populairder is geworden als recreatief uitloophoeve voor de bewoners. De recreatieve druk is toegenomen. De verwachting is dat de komende jaren door onder meer de vergrijzing van de bevolking het recreatieve medegebruik van de Westelijke Utrechtse Heuvelrug alleen maar zal toenemen. Ook het beleid van GNR richt zich op het, via geleiding, toegankelijk maken van de natuur en het landschap in dit dichtbevolkte deel van Nederland. Opvallend is bijvoorbeeld het huidige gebruik van de Bosdrift. Van oorsprong een schaapsdrift tussen Hilversum en ommeland, is het nu de 'Kalverstraat' voor landschaps- en natuurbeleving geworden. Op een zonnige dag is het een komen en gaan van fietsers, wandelaars, hondenbezitters, skeelers en joggers over deze prachtige radiaal van Hilversum.

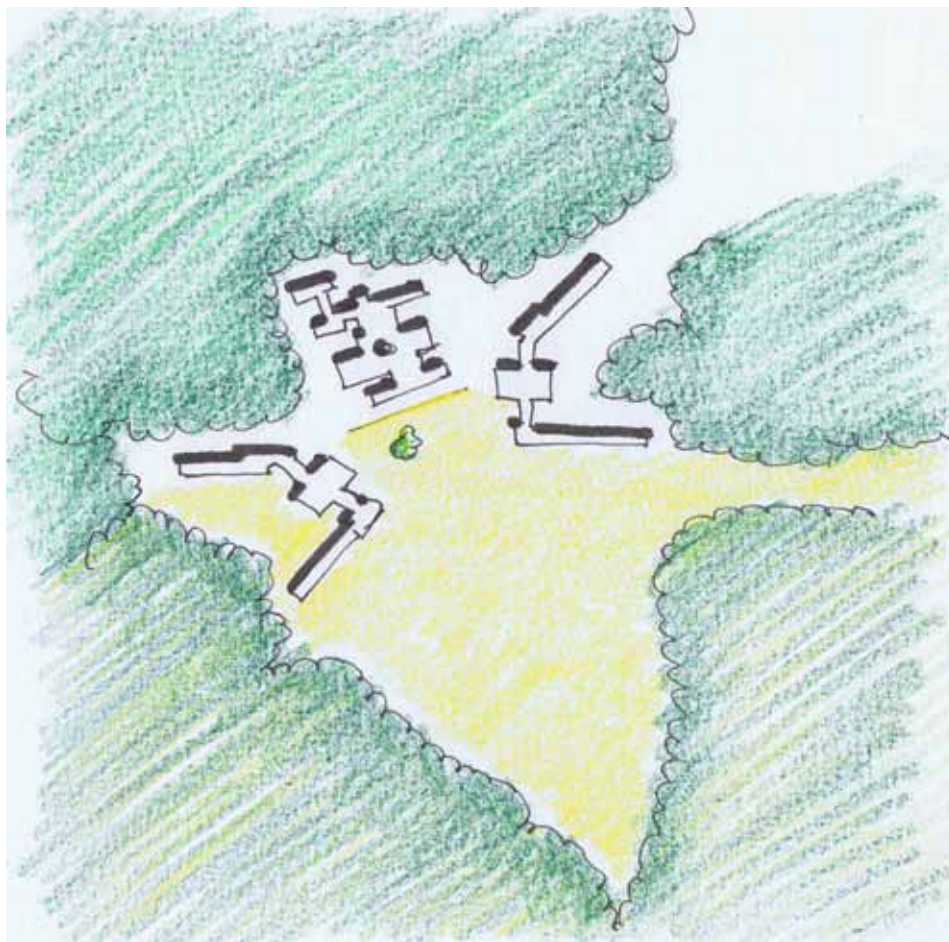
Hoofdzaken en kansen

huidige ruimtelijke opzet; bos als obstakel

Als we de geschiedenis van het landgoed, de huidige situatie en de huidige ontwikkelingen in ogenschouw nemen dan zijn er drie hoofdzaken die naar voren komen. Gekoppeld daaraan is er een aantal kansen voor de ontwikkeling van ruimtelijke kwaliteit op en rond Landgoed Zonnestraal:

gewenste toekomstige ruimtelijke opzet; bos als rugdekking

1. De landschappelijke situering van het sanatorium herstellen.

Voor de architect Duiker was een betekenisvolle relatie tussen architectuur en landschap essentieel. Vanuit de ontspanningszaal op de eerste verdieping van het hoofdgebouw was er een prachtig uitzicht op de heide mogelijk. Via trappen en treden kon men de heide ook daadwerkelijk betreden en genieten van de frisse lucht, de rust en de ruimte. Het hoofdgebouw is alweer enige jaren geleden prachtig gerestaureerd. De relatie met het landschap is echter nog niet hersteld. Het zicht op de heide is er niet, het bos als rugdekking ontbreekt. Kortom de restauratie van Sanatorium Zonnestraal is nog niet af. Ook in het kader van de voordracht voor Unesco Werelderfgoed is het essentieel om de oorspronkelijke ruimtelijke situering van het 'witte schip op de heide' terug te brengen: 'bos als rugdekking, de hei als zicht op een betere toekomst', waardoor de herkenbaarheid en zichtbaarheid wordt vergroot.

Op basis van de beschikbare luchtfoto's die de oorspronkelijke toestand van 1931 representeren is een zorgvuldige en verantwoorde restauratie van het landschap in de directe omgeving van het ensemble op korte termijn mogelijk.

2. Met stoffer en blik over het landgoed en de verrommeling een halt toeroepen.

Grote delen van Landgoed Zonnestraal maken op dit moment een versleten en rommelige indruk. Een belangrijke reden voor de slijtage is de toegenomen parkeerdruk en de (barakken)bouw uit de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw. Gelukkig zijn veel barakken al weggehaald, maar het landschap is helaas daaropvolgend niet heringericht. Het valt op dat met name het zorgcomplex Zonnehoeve, door haar architectuur en centrale ligging, zorgt voor een gevoel van desoriëntatie op het landgoed. De directe omgeving van Zonnehoeve draagt niet bij aan de ruimtelijke kwaliteit van het landgoed als geheel. Dit geldt ook voor de omgeving van de tijdelijke huisvesting van de oogkliniek ten noorden van het Ter Meulenpaviljoen.

Op langere termijn is er een kans om tot een andere vormgeving van gebouw Zonnehoeve en omgeving te komen in de kern van het landgoed met respect voor de cultuurhistorie en de kwaliteiten van de plek. Met de komst van het nieuwe behandelgebouw ten noorden van het hoofdgebouw zal de tijdelijke oogkliniek verdwijnen en kan de ruimte ten noorden van het Ter Meulenpaviljoen worden heringericht als groene parkeerkoffer.

Beelden verrommeling

De hoeveelheid parkeerplaatsen op het landgoed is een wezenlijk dilemma. Het gaat om de kwantiteit en de kwaliteit van de parkeerplaatsen in verhouding tot het groene en rustige karakter van het landgoed. In de laatste decennia is er niet of nauwelijks aandacht geweest voor de kwaliteit van de parkeerplaatsen. Er werd asfalt gedraaid en er waren parkeerplaatsen. Het landgoed werd een bedrijventerrein voor zorg. Die houding uit het verleden draagt nu in belangrijke mate bij aan het gevoel van verstening en verrommeling. Als je kijkt naar de hoeveelheid parkeerplaatsen en de daarmee gepaard gaande hoeveelheid verkeersbewegingen op het landgoed dan is er op dit moment sprake van een kwalitatief kantelpunt. Er is een noodzaak het parkeren anders te organiseren in combinatie met een grote opruimactie op het landgoed als geheel.

Voor het parkeren dienen heldere keuzes te worden gemaakt. Het parkeren dient in de toekomst te worden beperkt tot een aantal centrale plekken. Die plekken dienen landschappelijk zorgvuldig te worden ingepast (groene kamers in het bos).

Beelden toegankelijkheid en recreatief gebruik van de omgeving

3. De (recreatieve) verbinding met de omgeving verbeteren.

De betekenis van Landgoed Zonnestraal is in de loop van de tijd veranderd. In de tijd van het Sanatorium was sprake van een afgesloten nazorgkolonie. De gedachtegang was dat de patiënten gebaat waren bij rust en isolatie, dit laatste ook in verband met het besmettingsgevaar. In de huidige tijd is het juist de doelstelling van de eigenaar om het Landgoed Zonnestraal meer open te stellen, gastvrij te zijn en de waarden van het landgoed te delen. Uit de historische analyse blijkt dat na de Tweede Wereldoorlog de hoeveelheid woningen in de omgeving van Landgoed Zonnestraal enorm gegroeid is, waardoor de betekenis van het landgoed in recreatieve zin is veranderd.

Het landgoed en zijn directe omgeving heeft de kans een belangrijk (recreatief) uitloopgebied te worden voor de inwoners van Hilversum en Loosdrecht als onderdeel van de flank van de Utrechtse Heuvelrug. In het Ruimtelijk Plan worden voorstellen gedaan om de toegankelijkheid voor fietsers en wandelaars te vergroten en daarmee de betekenis en herkenbaarheid van het landgoed in zijn omgeving te vergroten.

Ruimtelijk Plan op hoofdlijnen

drie schaalniveaus

30

Op hoofdlijnen zijn in het Ruimtelijk Plan drie schaalniveau's herkenbaar:

- Het landgoed in zijn omgeving als onderdeel van de flank van de Utrechtse Heuvelrug.
- Het landgoed zelf met zijn variatie aan landschapstypen en (historische) beelden.
- De kern van het landgoed met zijn concentratie van bebouwing en parkeren.

eigendomsgrens	wandelpaden	laanbeplanting
bestaande bebouwing	parkeren	hekwerk, type GNR
bebouwing Zonnestraal	zoekgebied parkeren	heide
herontwikkeling Zonnehoeve	loof-/naaldbos	grasland
wegen	naaldbos	

toegankelijkheid

 auto

toegankelijkheid

 bus

Het landgoed in zijn omgeving

van eiland naar netwerk, herkenbaarheid van het ensemble

In het Ruimtelijk Plan wordt Landgoed Zonnestraal duidelijker gepositioneerd ten opzichte van zijn omgeving. Enerzijds gebeurt dit door lucht en ruimte te creëren aan de randen, anderzijds gebeurt dit door het landgoed beter te laten aansluiten op de Loosdrechtseweg en Van Ghentlaan en het fiets- en wandelnetwerk in de omgeving. In de huidige situatie is de entreesituatie rond de hoofdingang van landgoed Zonnestraal ronduit onoverzichtelijk. Het voorstel is om de entree route vanaf de Loosdrechtseweg direct in het verlengde van de oude Bosweg te situeren. Een nieuwe rotonde in de Loosdrechtseweg ter hoogte van de verlengde Bosweg zorgt voor een veilige en overzichtelijke verkeersafwikkeling. Een deel van de Van Ghentlaan kan hierdoor vervallen en als fietspad gaan dienen in de richting van de Rading. Het fiets- en wandelnetwerk wordt nog verder verbeterd. De Bosweg en de Bosdrift worden aan elkaar gekoppeld middels een fietsverbinding in het verlengde van de Bosweg aan de zuidzijde van Landgoed Zonnestraal. In het hart van het landgoed komt een directe oost-west fietsverbinding tussen Hilversum en Loosdrecht via het 'Witte Hekje' en de bestaande lanenstructuur.

De randen van het landgoed worden verduidelijkt. Aan de oostrand wordt in fasen een relatief jong bosareaal teruggezet en getransformeerd in een heidegebied in aansluiting op het areaal van de Hoorneboeg. Hierdoor wordt de oude grens van Zonnestraal uit 1702 met veekering hersteld en ontstaat er een open tussenruimte met een aantrekkelijke recreatieve maat tussen de bebouwingsrand van Hilversum en het landgoed. In het stuifduinengebied direct ten zuiden van het ensemble van Duiker wordt de oorspronkelijke toestand uit 1931 hersteld. Nieuwe wandel- en fietspaden maken 'het witte schip op de heide' vanuit verschillende richtingen en op relatief korte afstand zichtbaar. De wandelpaden in spinnenwebstructuur sluiten aan op de wandelpaden op Zonneheide en de Hoorneboeg. De oorspronkelijke veekering/zandvang met dijkje en greppel direct ten oosten van het Dresselhuys wordt hersteld en zichtbaar gemaakt met een lineaire voorruimte. Een eenvoudige greppel (waar mogelijk) en houten hekwerk is het middel om tot een eenduidige, natuurlijke grens te komen tussen het intensief te beheren landgoeddeel van Zonnestraal en het extensiever te beheren heide- en bosgebied in aansluiting op de Hoorneboeg. Waar het hekje een fiets- of voetpad kruist wordt een eenvoudig metalen veerooster in een houten frame als brugdek voorgesteld.

toegankelijkheid
fiets

toegankelijkheid
wandelaar

beheer
 natuurbeheer
 landgoedbeheer
 hekwerk, type GNR

hekwerk, type GNR

lanen

enggronden

halfbesloten stuifduingebied

landschapstypen

lanenbos	enggronden
open heidegebied	halfbesloten stuifduingebied
landgoedkern	randbos Rading
park Pampahoeve	

Het landgoed zelf

één landgoed met verschillende gezichten

In het Ruimtelijk Plan worden op basis van de historische analyse de kenmerkende verschillen tussen de diverse delen van het landgoed hersteld en versterkt.

Herstel lanenbos met bosjuwelen

Het lanenbos is het oudste gedeelte van het landgoed. De ongeroerde bosbodem met beplanting is al zichtbaar op de kaart uit 1702. In latere fasen zijn de lanen en de zogenaamde bosjuwelen toegevoegd aan dit deel van het landgoed. In het Ruimtelijk Plan worden de lanen waar nodig hersteld en worden de bosjuwelen, zoals de piramide en de droge vijver terugggebracht in oude glorie. Aan de rand van het lanenbos, direct ten westen van het nieuwe behandelgebouw wordt een parkeerveld ingericht waarbij karakteristieke bomen worden gespaard. Een opnieuw ingeplante laan markeert op eenduidige wijze de grens van het groene parkeerveld.

bosjuwelen	1	piramide
bosjuwelen	2	droge vijver
	3	halmenveld
	4	openluchttheater
	5	wespenheuvel
	6	rhododendronpad

bestaande openluchttheater

te ontwikkelen rhododendronpad

Herstel omgeving Pampahoeve met rhododendronpad

De directe omgeving van de Pampahoeve stamt uit 1911 toen de toenmalige eigenaar Smidt niet alleen een houten villa bouwde, maar ook een gecompartmenteerde tuin aanlegde met gazons en grote groepen rododendrons. De tuin wordt teruggebracht in oorspronkelijke staat met bijbehorend intensief beheer. Met de herbouw van Zonnehoeve op langere termijn ontstaat er een fraaie kans om de oorspronkelijke entree route van de Pampahoeve in de vorm van een rhododendronlaan met kenmerkende bocht te herstellen. Door de transformatie van Zonnehoeve op langere termijn kan in dit verrommelde deel van het landgoed een enorme kwaliteitsslag worden gemaakt.

Ontwikkeling van het ritme aan de Rading

De gehele westzijde van Landgoed Zonnestraal kent de grootste kansen voor natuurontwikkeling. Door de kenmerkende overgang van zand naar veen in de ondergrond is er sprake van een ecologisch waardevolle kwel situatie. Door herstel en het toevoegen van lanen en singels aan de westzijde ontstaat er een kenmerkende kleinschalige kamerstructuur van de Loosdrechtse enggronden in contrast met de openheid van de Hoorneboeg aan de oostzijde van het Landgoed. Extra aandacht is vereist voor de ecologische verbinding van de Rading met het noordelijker gelegen deel van de Kerkelanden. Punt van verbetering is in dat opzicht de plek van de coniferenkwekerij. In het Ruimtelijk Plan wordt de kwekerij omgevormd tot een plek voor kleinschalige

De kern van het landgoed

een eenduidig groen beeld met parkeren rondom

36

Herinplant van de kern en herstel van het zicht

Om de oorspronkelijke situering van het ensemble van Duiker in het landschap volledig te herstellen ('bos als rugdekking') wordt de kern van het landgoed opnieuw ingeplant naast de al eerder genoemde herstelde openheid ten zuiden van het ensemble ('zicht op de toekomst'). Op de plaats van de voormalige barakken ten noorden van het hoofdgebouw wordt een menging van dennen en eiken ingeplant conform de beplanting op oude foto's. Waardevolle bestaande bomen worden gespaard en opgenomen in het beplantingsplan. Nieuwe wandelpaden tussen hoofdgebouw, behandelgebouw en werkplaatsen maken de boskern met bomendak toegankelijk voor voetgangers.

Concentratie van parkeren rondom de kern in groene parkeerveld en parkeerkamers

Om het hart van het landgoed echt groen in te kunnen richten én om voldoende afstand tot het hoofdgebouw te kunnen garanderen is besloten om de kern volledig autovrij te maken. Het parkeren op het landgoed wordt geconcentreerd rondom de kern in een reeks van groene parkeerkoffers en een groter parkeerveld. Ten oosten van het nieuwe behandelgebouw en de Bosweg komt een parkeerveld voor 344 auto's tussen de bestaande bomen. Bij de Pampahoeve, het Termeulenpaviljoen en aan het einde van de Bosweg komen kleinere groene parkeerkoffers van respectievelijk 20, 40 en 118 parkeerplaatsen. Deze parkeerkamers worden omringd door hagen. Waar nodig worden waardevolle bomen gespaard, zodat ze onderdeel worden van de parkeerkamer. Voor het Dresselhuispaviljoen komen 4 invalideparkeerplaatsen en is er een lusvormige ruimte voor 'kiss and ride'. De grote hoeveelheden asfalt op het landgoed worden verwijderd en omgezet in bosgrond met bomen. Vanaf de Bosweg leidt een fietspad met halfverharding het bos in en sluit aan op de Bosdrift aan de rand van de Hoorneboeg.

recent toegevoegde heldere en fraaie bewegwijzering (buro Mijksenaar)

Familie van landgoedmeubilair

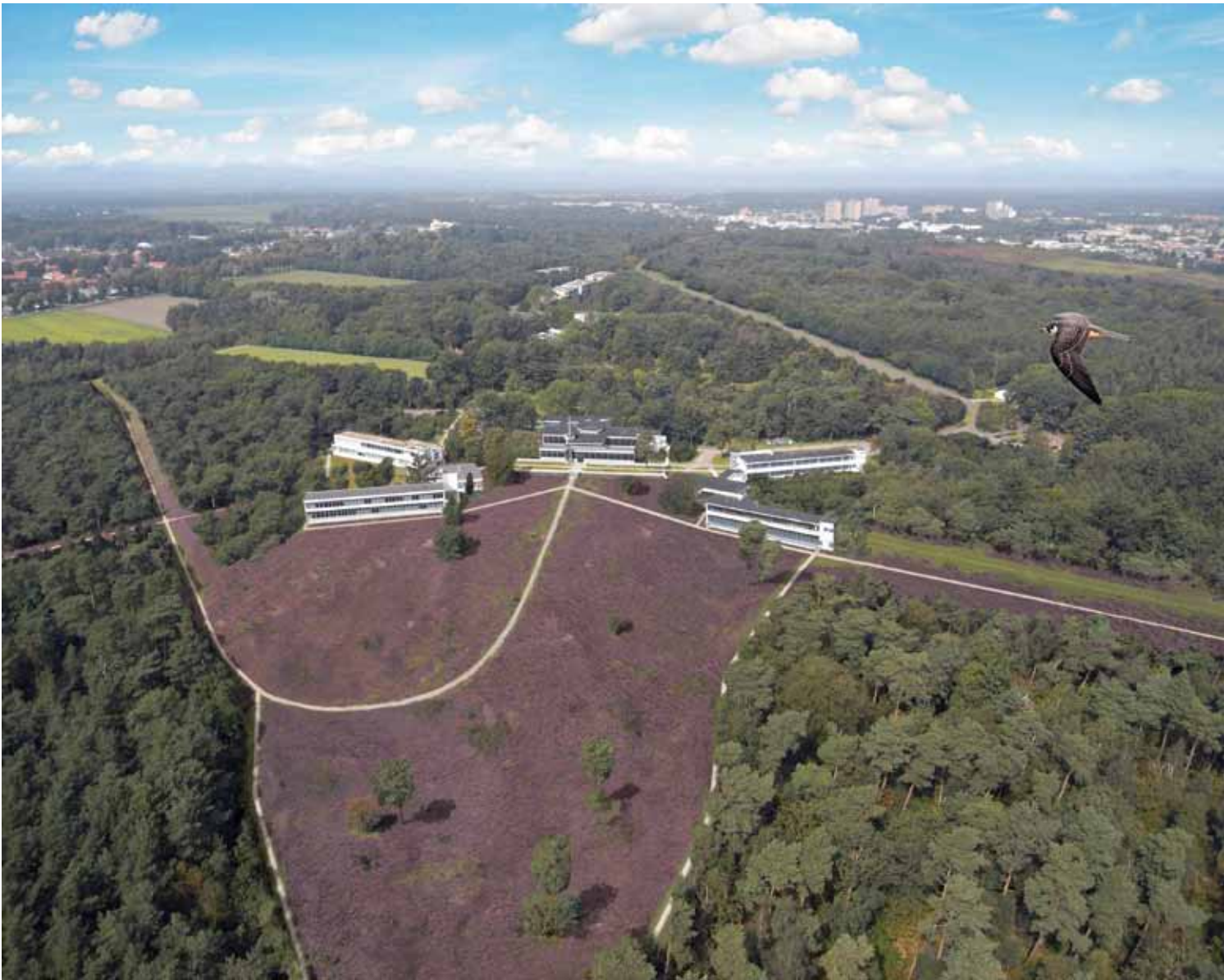
De huidige fraaie bewegwijzering op het totale landgoed en de zorgvuldige inrichting van de buitenruimte rondom het 'resort' vormen de opmaat voor een familie van landgoedmeubilair op landgoed Zonnestraal als geheel. Kenmerken van de lijn zijn neutrale sereniteit, terughoudendheid en tijdloosheid. De hoofdkleur van de bewegwijzering en de verlichtingsmasten is DB 703 glimmer antraciet (gepoedercoat).

37

In de nabije toekomst zullen afvalbakken, recreatieve routepaaltjes en bebording, fietsenrekken en bankjes worden toegevoegd aan de lijn van landgoedmeubilair.

Vogelvlucht huidige situatie; kijkend vanuit het zuidoosten

Vogelvlucht nieuwe, herstelde situatie; bos als rugdekking, zicht op een nieuwe toekomst (impressie)

Ruimtelijk Plan in uitvoering

Herstel van de oorspronkelijke ruimtelijke compositie van Sanatorium Zonnestraal. Het oorspronkelijke heidegebied is begroeid geraakt met bomen. Beeld voorafgaand aan de restauratie.

Herstel van de oorspronkelijke ruimtelijke compositie van Sanatorium Zonnestraal. Beeld tijdens de veling van de bomen (februari 2014).

De tijdelijke opslag van hout voor het Dresselhuijs-paviljoen.

Herstel van de oorspronkelijke ruimtelijke compositie van Sanatorium Zonnestraal. Het heidegebied in het front van het hoofdgebouw is hersteld conform de situatie in 1931.

Herstel van de oorspronkelijke ruimtelijke compositie van Sanatorium Zonnestraal. Het gebied achter het Sanatorium wordt teruggebracht tot bos door het planten van 6000 kleine eiken en grove dennen.

Herstel van de oorspronkelijke ruimtelijke compositie van Sanatorium Zonnestraal. Het gebied achter het Sanatorium wordt teruggebracht tot bos door het planten van 6000 kleine eiken en grove dennen.

Het verwijderen van grote hoeveelheden asfalt op het landgoed om de ecologische en ruimtelijke kwaliteit te verbeteren.

Een nieuwe routing op het landgoed voor auto en bus, inclusief rotonde aan het einde van de entreeroute is een belangrijk onderdeel van het Ruimtelijk Plan.

Nieuw voetpad tussen het hoofdgebouw en de heringerichte parkeerplaatsen.

Reductie van de verrommeling op het landgoed door de introductie van een familie van landgoedmeubilaar (verlichting, fietsstalling e.d.)

De grote parterre van Villa Pampahoeve (1911) is hersteld en verrijkt met een nieuwe vijver.

De kleine parterre van Villa Pampahoeve (1911) is hersteld en aangevuld met nieuwe beplanting (Ginkgo's en Hortensia's).

Het herstel van de oudste structuurlijn op Landgoed Zonnestraal, de oude veekering of zandwal uit 1702.
Voor de restauratie.

Het herstel van de oudste structuurlijn op Landgoed Zonnestraal, de oude veekering of zandwal uit 1702. Na de restauratie. Een zichtlijn op de kop van het Dresselhuijs-paviljoen en een nieuwe wandelverbinding tussen de Hoorneboegse heide en het sanatoriumcomplex is gecreëerd.

Het herstel van de oudste structuurlijn op Landgoed Zonnestraal, de oude veekering of zandwal uit 1702. Na de restauratie. Een zichtlijn op de kop van het Dresselhuijs-paviljoen en een nieuwe wandelverbinding tussen de Hoorneboegse heide en het sanatoriumcomplex is gecreëerd.

Het hoofdgebouw en het Dresselhuijs-paviljoen kijken uit op licht, lucht en ruimte.
Het 'witte schip op de heide' is teruggekeerd (november 2014).

Bronnen

KLM aerocarto

Fotoarchief Gemeente Hilversum

Gebiedendatabase Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie
(<http://www.synbiosys.alterra.nl/natura2000/gebiedendatabase.aspx?subj=ehs>)

Structuurplan voor Zonnestraal, landgoed voor zorg en gezondheid, 1995

Oorden van Schoonheid, buitenplaatsen en landgoederen in Hilversum, 2000

Landschapsplan Zonnestraal, Bureau Alle Hosper, 2005

Beheer- en herstelplan Landgoed Zonnestraal 2010 - 2019, Staro Natuur en Buitengebied, Gemert, 2009

Studie van het landschap, voor het Ruimtelijk Plan Zonnestraal, uitgangssituatie 1931, Annette Koenders, Gemeente Hilversum, 2010

Sanatorium Zonnestraal, geschiedenis en restauratie van een modern monument, 2010

Werelderfgoedlijst, brief van de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal Den Haag, 4 april 2011

Ondernemingsplan 2008 - 2013, op weg naar een triple C-status op het gebied van Cure, Cultuur en Congres, Landgoed Zonnestraal BV, juli 2008

Colofon

Opdrachtgever:

Landgoed Zonnestraal bv

Samenstelling Zonnestraaloverleg:

Drs. A. van den Bosch, MRA, directeur Landgoed Zonnestraal bv
A. den Dikken, monumentenzorg gemeente Hilversum
Prof. Ir. H.J. Henket, architect Bierman Henket architecten
Dr. B. van der Moolen, directeur-rentmeester Goois Natuurreservaat
Ir. P. de Ruyter, landschapsarchitect
Ir. P. Smeijer, projectmanager Vento-advies bv

Stuurgroep Landgoed Zonnestraal:

Zonnestraaloverleg, aangevuld met:
Drs. M. Stafleu, Rijksdienst Cultureel Erfgoed
Drs. E. van der Want, wethouder gemeente Hilversum

Cartografie:

Bureau Peter de Ruyter i.s.m. Hosper NL en Martijn AI

Vogelvluchttekening:

Foto; Harm Botman 2011
Artist Impression; Ulco Glimmerveen 2011

Fotografie uitvoering:

Hans Peter Föllmi

57

Bureau Peter de Ruyter landschapsarchitectuur

Zonnelaan 45
2012 TB Haarlem

t 06 - 20.20.84.44
e info@peterderuyterlandschap.nl
w www.peterderuyterlandschap.nl